

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KIROBBANÁSÁNAK 100. ÉVFORDULÓJA

TANULMÁNYOK

HAJDU TIBOR

1914: A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY ALAKULÁSA A HADÜZENET ELŐTT ÉS UTÁN*

1914: Hungarian Public Opinion Before and After the Declaration of War

The paper endeavours to give a more nuanced interpretation of the schematic 'general enthusiasm' image that has evolved about the social acceptance of World War I. While political parties uniformly accepted the war politics of the Habsburg Monarchy in 1914, public opinion was divided. Military and political leaders had known for a decade that a German-Russian-French war was about to break out, and the public, though surprised, hoped that it would end soon. In addition, the economic situation of those staying home improved in the first year of the war. While the majority of the Hungarians accepted the war, except for the elite of literary life and those especially hit by the situation, ethnic groups stayed reserved. It is important to note in connection with the latter group that Croats and Bosnians organized bloody anti-Serbian pogroms after Sarajevo, and only a small group of our politicians were Serb-friendly at that time. The group of those supporting the war was not unified either, many tried to moderate the instigators, from Tisza to the Socialists.

Tibor Hajdu Doctor of the Hungarian Academy of Sciences. Research area: political and military history of the 19-20th century. Major books: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* (Budapest, 1978) and *Tisztikar és középosztály 1850–1914.* (Budapest, 1999) E-mail: thajdu80@gmail.com

Keywords: World War I, political parties, military leaders, ethnic minorities, political elite, pogroms, press, war politics

Az első világháború kitörését fogadó közhangulatról, a kormány, a pártok, az újságok és olvasóik reagálásáról bőséges irodalom áll rendelkezésünkre, ez és általában az emlékezetben megőrződött kép azonban idővel, az eseményektől távolodva bizonyos sémákba merevedett. Az alábbiakban ezeket próbálom összevetni a korabeli dokumentumokkal, a valóságot pontosabban, árnyaltabban tükröző kép bemutatása érdekében.

Az a generáció, amelyre rátört a világháború, békében nőtt fel. Igazi háborút a legidősebbek közül is csak kevesen éltek meg. Magyarországon 65 éve nem folytak hadműveletek, az iskola és a családi emlékezet a hősi múlt megszépített képeit adta át az ifjúságnak,

* A tanulmány megírásánál támaszkodtam a Nagy Háborúról Pollmann Ferencsel közösen írott, megjelenés előtt álló könyvünk megfelelő fejezeteire.

az újságok a külországok harcainak hihetetlen híreit. Ez volt a „békebeli béke” örökösnek hitt kora; mindig Ferenc József ült a trónon, a haza határai emberemlékezet óta változatlanok. A tisztjelöltek ugyan megismerik a Monarchia hadseregének doktrínáját, amely szerint Oroszország előbb-utóbb megtámadja a Monarchiát, és szövetségesei is lehetnek, de ezt olyan régóta tanítják, hogy nem tűnik aktuálisnak. A katonai költségvetés ugyan magas, és a magyar közvélemény különösen feleslegesnek tartja, de csak úgy, mint az adózást és az élet más megszokott kellemetlenségeit.

A vezető katonai és politikai körök, a műveltebb újságolvasók persze nem ennyire gyanútlanok, de arra, hogy egy esetleges háború pár hónavnál tovább tarthat és súlyos következményekkel, éppenséggel az ezeréves határok változásával járhat, közülük is kevesen gondolnak és hallgatniuk illik róla. Míg más háborúkat a közvélemény rémisztgetésével készítettek elő, a „Nagy Háborút” megelőző években nálunk a kormányzat jobbnak látta az önbizalom és a stabilitásba vetett hit ápolását – hogy a meglepetés aztán annál nagyobb legyen.

Pitreich gyalogsági tábornok, 1902–1906 között a Monarchia hadügyminisztere, 1911-ben megjelent könyvében¹ nyíltan hangot adott a hadvezetés véleményének: Európa már egy évtizede a háború lázában ég, a német egység, szövetségben a Monarchiával, egyszerűen elvágta Oroszország európai befolyásának útjait. Oroszország már régen el van szánva a háborúra, hiába igyekezett a központi hatalmak diplomáciája már az 1885-ös bulgáriai események óta mindent megtenni Oroszország megbékítésére. Az orosz–francia–angol antant létrejötte után azonban az európai háború elkerülhetetlen. Ennek kitörése szerinte csak azért késik, mert Oroszország előbb keletázsiai pozícióját próbálta rendezni, csak hogy japán háborúja balul ütött ki. Az antant azonban nem mondott le az európai háborúról, csak előbb ki akarja szakítani Olaszországot a Hármasszövetségből.

Ezért szerinte nem szabad a csodában – vagyis a döntő európai háború elmaradásában – reménykedni. A világháború után publikált orosz és más titkos szerződések, vezető orosz tábornokok memoárjai megerősítik Pitreich sejtéseit. Franz Conrad tábornok, a Monarchia hadseregének vezérkari főnöke, éppen a számunkra romló erőviszonyokat látva követelte a preventív háborút. Conrad, Pitreich s velük a Monarchia és Németország hadvezetése csak abban tévedett, hogy „villámháborúra”, néhány hónapos harc után bekövetkező döntésre számítottak. Évekig elhúzódó háborúban pedig végül az USA által támogatott antant gazdasági erőfölénye érvényesült.

A Nagy Háború elhatározásában és előkészítésében tehát nem játszottak döntő szerepet a balkáni események vagy éppen Ferenc Ferdinánd meggyilkolása.

1913 szeptemberében új orosz–francia katonai szerződést kötöttek. A két szövetséges között teljes volt az összhang, Franciaországra hárult Anglia támogatásának biztosítása. A német és osztrák–magyar vezérkar rosszul számított, amikor abban a hitben kívánta a háborút mielőbb megkezdeni, hogy Oroszországnak még néhány évre van szüksége a teljes felkészüléshez. Már a háború első hónapjaiban kiderült, mennyire tévedtek. A két katonai szövetség tervei 1913 végére már annyira készek és összehangoltak voltak, hogy kérdéses már csak az maradt: ki és mikor kezd el.

¹ Pitreich 1911.

Ekkor már nehéz lett volna elkerülni az európai háború kitörését 1914-ben; amivel nem akarom azt mondani, hogy lehetetlen. Az esemény sok tényezőtől függött, és nem helyezkednék arra a determinista álláspontra, hogy a fegyverkezési verseny, a nagy hadseregek fenntartása és a katonai szövetségek szembenállása elkerülhetetlenné tették a Nagy Háborút. Mikor történetét és kezdetét vizsgáljuk, természetesen a háborút végül kiváltó okokra fordítjuk figyelmünket, de azért nem feledkezünk meg arról, hogy számos tényező a háború elkerülése vagy legalább elodázása érdekében hatott, ha végül nem is ezek érvényesültek. Harcvágy és félelem egyensúlya húzták az időt – kérdés, hogy ez a két érzés végeredményben nem azonos-e?

A preventív háború híveivel szemben nem kevesek véleményét fejezte ki például a Függetlenségi Párt egyik vezére, Károlyi Mihály:

„Nekünk még a győzelmes háború sem érdekünk. Nemcsak bennünket, hanem egész Európát évtizedekre vetné vissza egy ilyen háború és egy ilyen háború által Európa elveszítené azt a vezető szerepét, amelyet a világon visz...”² Függetlenségi elvbartainak egy része viszont szociáldemokrata szövetségeseivel együtt lebecsülte a háborús veszélyt, és Tisza István miniszterelnöknek a háború lehetőségére hozott rendkívüli törvényeiben inkább belső hatalma megszilárdítását, az esedékes parlamenti választások előkészítését látták.

Gratz Gusztáv tanúsága szerint a háborút megelőző években „a magyar parlamenti élet vezérei, Tisza, Andrássy, Apponyi tisztában vannak a helyzet komolyságával”. Tisza „kormányzati tevékenysége már a közelgő háborúra van beállítva. A magyar politikusok zöme és a magyar társadalom azonban kevés megértést tanúsít azzal szemben”.³

A Monarchia vezető államférfiai és tábornokai, maga Ferenc József is még nem jutottak el a végső döntésig: háború vagy béke, mikor 1914. június 28-án Sarajevóban megölték a trónörökös, Ferenc Ferdinándot és hitvesét.

A régebbi irodalomban, úgy az 1970-es évekig elterjedt volt a nézet, miszerint a sarajevói gyilkosság automatikusan robbantotta volna ki a világháborút. Az igazság nem ilyen egyszerű, a végleges döntés Szerbia megtámadásáról csak hetekkel később született meg, és akkor is voltak még a felső vezetésben is, akik remélték, hogy Szerbia gyors lerohanásával korlátozni lehet a nagyhatalmak beavatkozását. Ezért a közvéleményt sem készítették fel július végéig a világháborúra; ennek megfelelő volt a közvélemény reagálása is.

Ha a sarajevói merényletet megelőző hetek magyar újságjait lapozgatjuk, szembetűnő a különös kettősség: nem mondhatjuk, hogy nem írtak semmit a világháború veszélyéről vagy a francia–orosz katonai szövetségről, de nem jelentőségének megfelelően és nem a napi aktualitás szintjén. Így például a *Népszava Ausztria jövője* című cikke szerint a Monarchia helyzete soha ilyen rossz nem volt, és „...bizonyára igen sokan vannak olyanok is, akik nemzeti, politikai és gazdasági igényeik kielégítését csak valamely gyökeres, külpolitikai katasztrófától várják. Ez a belső elégedetlenség növeli meg a körülöttünk levő államok sovínisztáinak étvágyát és tűzi az *osztrák–magyar monarchia fölbomlásának kérdését* az európai politika napirendjére és teszi a legsürgősebb, legégetőbb kérdéssé ma a nemzetközi politikában.”⁴ A cikk írója hivatkozik a sokak által olvasott bécsi *Neue Freie*

² Magyarország, 1913. december 10.

³ Gratz 1934. 277–278. o.

⁴ Népszava, 1914. június 3.

Pressére, amely szerint „a kettős monarchia nemzetiségi ellentétei az európai politika egyik meghatározó tényezőjévé lettek... és azt sem lehet tagadni, hogy a legtöbb spekuláció arra számít, hogy a monarchia testéről vagy darabonként fognak lehullni egyes alkotórészek, avagy pedig az egész fog széthullani”.

Ugyancsak a *Népszava* a francia kormányválsággal kapcsolatban, amelynek fő oka a két- vagy hároméves katonai szolgálati idő híveinek ellentéte volt, azt állítja: a francia kormány „orosz parancsra” ragaszkodik a hároméves szolgálati időhöz, s már csak azért sem állhat ellen az orosz befolyásnak, mert az orosz hadicélokra adott 17 milliárd frankra rúgó kölcsönök által a hitelező függő viszonyba került az adóstól.⁵

Ezeket az elszórt megjegyzéseket azonban csak a tájékozott és figyelmes olvasó vette észre, az átlagolvasó figyelmét az albániai harcokról és a Monarchia albániai szerepéről napi rendszerességgel közölt hosszadalmas leírások kötötték le, s még inkább a szociáldemokrata párt választási előkészületei, a kormány belpolitikájának szidalmazása s főleg a szokásos belpolitikai, gazdasági, bűnügyi és más hazai hírek.

Ha számba vesszük, hogy a *Népszava* és más napilapok olvasói kisebbségben voltak az újságot nem olvasók millióival szemben, be kell látnunk, hogy az ország népének nagy többsége nem tudott az akut háborús veszélyről.

A sarajevói merénylet híre általános megdöbbenést keltett, de háborús konfliktusra még nem kellett gondolni. A szerb kormány rögtön részvét-táviratot intézett Berchtoldhoz, aki mint külügyminiszter a Monarchia közös minisztertanácsa fejének számított. A belgrádi szkupstina elnöke hasonló táviratot küldött a budapesti és bécsi parlamentek elnökeihez. A bécsi szerb követ is kondoleált. Milankovics budapesti szerb főkonzul hasonló nyilatkozatában azt hangsúlyozta, hogy erősíteni kell a szerb–magyar barátságot. Sőt a szerb belügyminiszter azonnal levetette a házakról a nemzeti ünnepre kitett zászlókat.⁶

Budapesten és általában Magyarországon a döbbenet mellett nyugalom uralkodott, demonstrációkra nem került sor. Vasárnap, hétfőn és azután is megtartották a színházi előadásokat (bár több vidéki színház szünetet tartott), nyitva tartottak a szórakozó helyek is, csupán a zene szünetelt vasárnap és hétfőn. Budapesten a következő napokban sem került sor a bécsihez hasonló szerbellenes tüntetésekre. A néplélek mélyéről azonban már itt is feltörték a gyűlölködés hangjai. Kassák Lajos, aki naponta elment a Lehel-piac elé, ezt tapasztalta már a merénylet másnapján:

„...másnap reggel a Lehel piacon már kitört a háború... Mire reggel fölkeltünk, már híre járt a kültelken, hogy a Lehel piacon a magyar árusok nekitámadtak a szerb árusoknak s nagy verekedések, valóságos csata fejlődött ki közöttük. Az asszonyok és a gyerekek ijedten és kíváncsian szaladtak a piac felé. Nyüzsgött a tér, durva, elvadult kiáltások ropkódtek a levegőben. A posztoló rendőr nyugodtan állt az útkereszteződésnél.

Láttam az elborult tekintetű árusokat, amint szitkozódnak, belerúgnak a másik árusok holmijába, fölfordítják a kosaraikat és szétdobálják az áruikat. S a tömegből senki nem állt oda a bántalmazottak védelmére. Gyümölcsök, krumpli és uborka hevert a földön, s az asszonyok nekiestek ezeknek a gazdátlan dolgoknak, összeszedték és elhurcolták... Egy kofaasszony azt mondja:

⁵ *Népszava*, 1914. június 12.

⁶ Mindez és a következők – ha külön nem jelzem a forrást – a korabeli napisajtó hírei alapján.

Úgy kell a kutyáknak! Akik megölték a szegény trónörökösöt, nem is érdemelnek azok mást. Még a bőrüket is le kellene nyúzni, elég ideig ültek itt a nyakunkon.”⁷

A budapesti és temesvári szerb püspök gyászt hirdetett, a hazai szerblakta vidékeken sem voltak komoly konfliktusok. Csendes maradt Prága is. Horvátországban viszont rögtön kitértek a szerbellenes szenvedélyek. Zágrábban már a merénylet napjának estéjén nagy szerbellenes tüntetés zajlott le, rongálásokkal. Hétfőn délben a zágrábi diákok ismét nagy szerbellenes tüntetést rendeztek.

Bosznia azonban a szó szoros értelmében lángba borult. Június 29-én Bosznia-szerte, főleg magában Szarajevóban valóságos szerbellenes pogrom bontakozott ki, amely ellen az első napon a hatóság nem tett semmit. Mohamedánok és horvátok összetörték a szerbek lakásait, kirabolták a szerb üzleteket, lapkiadókat, iskolákat. Bár rögtön statáriumot hirdettek, de azt a pogromra eleinte nem vonatkoztatták. Először Zágrábban igyekezett harmincadikán a rendőrség rendet teremteni. A horvát szábor aznap ülést a radikális jugoszlávisták botrányba fullasztották, de végül nagynehezen megszületett a kondoleáló nyilatkozat.

A boszniai szerb lapok napokig nem jelenhettek meg, a szerb üzletek nem mertek kinyitni, bár a katonaság nagyjából helyreállította a rendet. A szarajevói szerbek az utcára sem mertek menni. A boszniai falvakban és városokban folytatódott a pogrom, főleg a horvátok részéről. Szerb templomokat is leromboltak, mire elsején egész Boszniára kihirdették az ostromállapotot.

Másodikán számos boszniai városban folytatódtak a horvátok, moszlimok és cigányok szerbellenes tüntetései. Horvátországban, így Eszéken, Bródon is voltak kisebb-nagyobb szerbellenes tüntetések, melyeket csak úgy egy hét után sikerült megfékezni. A zágrábi száborban a Frank-párt hatodikán újabb szerbellenes botrányt rendezett, Frankot magát 30 napra kitiltották, de a szerbellenes szenvedélyek (néha magyarelles kiszólásokkal tarkítva) nem csitultak. Sőt, Dalmáciában is megkezdődtek a szerbellenes demonstrációk. Skerlec horvát bán július nyolcadikán rendeletileg szólított fel minden hatóságot a szükséges intézkedések megtételére, mert „egyes helyeken a tüntetés tovább folytatódik és olyan méretet ölt, amely a közrendet és nyugalmat veszélybe sodorja”.⁸

Ha összehasonlítjuk a horvátok szerbellenes magatartását a későbbi fejleményekkel, hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy a Szerbiához csatlakozás hívei csak akkor kerekedtek felül 1918-ban, mikor már biztosra vehető volt a Monarchia veresége és bomlása. Persze az utca hangulatából nem lehet kiszámítani, hogy 1914-ben a horvátok mekkora hányada volt szerbellenes és lojális Magyarországhoz. Felmerülhet ez a kérdés a románoknál vagy ruszinoknál is, ahol a háború első éveiben nem volt tapasztalható hadsereg-ellenes magatartás. A szerb és ruszin vidékeken azonban kezdettől fogva potenciális ellenségként kezelték a népet, értelmiségét és papjait, sokakat internáltak, napirenden volt a „kémgyanus” személyek érdemleges vizsgálat nélküli kivégzése. Bizonyára megfigyeléseken alapultak a bácskai Farkas Gejza, a méltatlanul elfeledett kiváló szociológus megállapításai:

„A háború szüksége, elkerülhetetlen, sőt kívánatos volta tömegeszuggetióvá lesz. A közömbös külfölddel, sőt az ellenséggel egyenlő megítélés alá esnek

⁷ Kassák 1957. II. k. 470–471. o.

⁸ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 9.

azok az egyesek is, akik nem képesek a nagy tömeg irányváltozását követni, akik nem tudják saját nemzetüket az elvakultságig menő rajongással szeretni, a vele harcban állókat pedig embertelenül, esztelenül is gyűlölni. Ezért aztán olyanok is vad harcias érzelmeket tettek, mindenkinél hangosabban éltetik a háborút, akiknek ez legkevésbé van ügyükre... az olykor hivatalból rendezett háborús tüntetések mind több és buzgóbb csatlakozót nyerne...⁹ Ezek a megállapítások nemcsak a vegyes nemzetiségű területekre, de a magyar városokra, a fővárosra is érvényesek.

A budapesti képviselőház és felsőház június 30-i ülésén kormánypart és ellenzéki pártok egységesen fejezték ki gyászukat, a kormányzó Munkapárt mellett az ellenzéki pártok szónokai – Andrassy Gyula, Apponyi Albert, Zichy Aladár, Vázsonyi Vilmos, Giesswein Sándor, „nagyatádi” Szabó István, valamint a horvát képviselők nevében Rajanovics István, a románok nevében Pop Csicsó István – egységesen csatlakoztak a magyar országgyűlés részvétnyilvánításához.

A sajtóban bíráló megjegyzésekre adott okot az áldozatok temetésének szűk keretek között tartása. Úgy tudták, hogy eltanácsolták a részvételtől Vilmos német császártól a szerb trónörökös az erre jelentkező külföldi uralkodóházakat. Kínos feltűnést okozott a spanyol etikett merev alkalmazása a temetésen: még a trónörökös gyermekeinek részvételét is korlátozták, másokról nem is szólva, ami több magyar arisztokratából is heves tiltakozást váltott ki.¹⁰

A parlamentben nem képviselt MSZDP lapja, a *Népszava* ütött meg az első napokban az általános gyásztól és szerbellenes felháborodástól határozottan eltérő hangot. Nemcsak hogy nem sajnálkozik a gyilkosság felett, szinte egyetértően idézi a merénylő, G. Princip szavait elfogatása után tette okáról: „...nemcsak ez a szerb diák, hanem a történelmi igazság is azt állítja, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös volt az osztrák–magyar imperializmus legmesszebbre látható feje. Ő volt annak a csoportnak a vezére, amely a Balkán-válság folyamán a támadást, a háború politikáját követelte.” E mellett „felelet ez a merénylet annak a sok-sokezer bosnyáknak a halálára, akiket az osztrák–magyar hadsereg golyói és szuronyai öltek meg az okkupáció idején” és felelet az azóta tartó elnyomó politikára is.¹¹

A másnapi, július elsejei és második vezércikke is tiltakozik az egyes lapokban (*A Nap*, *Budapesti Hírlap*) megkezdődött háborús uszítás miatt, és elítéli a Bosznia-szerte folyó szerbellenes pogromot, amely ellen szerinte a hatóság nem tesz semmit. Másodikán már egyértelműen elítéli ugyan a merényletet, de dicséri a szerb kormány józan magatartását, és hangsúlyozza: „Tiltakozunk az abszolutizmus fokozása ellen. Tiltakozunk mindenféle háborús kaland ellen.”¹²

Jászi Oszkár lapja, a *Világ* az első hetekben a *Népszavához* hasonlóan elítélte a háborús, szerbellenes uszítást, a boszniai és délvidéki pogromhangulatot, Jászi utolsó vezércikkében július 19-én még egyenesen kijelenti „nem igaz, hogy a dolgozó vagy gondolkodó Magyarországon a szerb háborúnak hívei volnának”.¹³ Jászi hamarosan belátta

⁹ *Farkas Gejza*: A háború lélektana. *Huszadik Század*, 1914. november–december.

¹⁰ A bécsi udvar sajátos magatartására a későbbi irodalom is visszatért, lásd például *Eöttevényi Olivér* Ferenc Ferdinánd-életrajzát. Budapest, [1942.] 363. o.

¹¹ *Népszava*, 1914. június 30. Vezércikk.

¹² *Népszava*, 1914. július 2. Vezércikk.

¹³ *Jászi Oszkár*: Háború vagy béke. *Világ*, 1914. július 19. – A *Világ* és más ellenzéki lapok fordulatairól bővebben lásd: *Litván György*: A sajtó áthangolódása 1914 őszén. *Századok*, 2004/6. 1462–1467. o.

tévedését, s több hónapra elhallgatott. A *Világ* vezércikkeinek írását Bíró Lajos és Ignotus vették át tőle, akik alkalmazkodtak a háborús helyzethez.

Sajátos volt a radikális függetlenségi *Magyarország* magatartása. A legnagyobb parlamenti ellenzéki párt orgánusaként megfontoltan kellett politizálnia, s ezt úgy oldotta meg, hogy július végéig keveset foglalkozott Sarajevóval és a háború kilátásaival. Július 26-án azonban még nyíltan kimondta: „Nem törődünk vele, ha gyávaságnak mondanák is, mi még most is a béke fennmaradását óhajtjuk.”¹⁴

A kormánypárti és más jobboldali lapok a merénylet után rögtön megkezdték a háborúra lelkesítést. Elől járt ebben Rákosi Jenő nagyon elterjedt *Budapesti Hírlapja* (*BH*), amely már július elseji vezércikkében meghirdette: „az osztrák és magyar hadseregnek be kell vonulnia Szerbiába s Nándorfehérvárt vissza kell csatolni Magyarországhoz. A vitéz szerb hadsereg és nemzet pedig menjen le Nisbe: az nekik való főváros ott lenn, mélyen a Balkánban.”¹⁵ És persze Boszniát is Magyarországhoz kell csatolni. (Egyes lapok és politikusok a következő hetekben-hónapokban is ábrándoztak Szerbia, Montenegró, Albánia Orosz-Lengyelország a Monarchiához csatlósáról – ezek ugyan nem voltak hivatalos nézetek, de a cenzúra nem tiltotta közlésüket.) Azt azonban hangsúlyozza a vezércikk írója, hogy a derék magyarországi szerbekkel semmi baja.

A *BH* harmadikai száma örömmel újságolja, hogy Bécsben már csak egy szót hallani: „Einmarsíren.” (Így. A *BH* és más hazafias lapok szívesen írtak idegen neveket és kifejezéseket magyaros helyesírással.) Ugyanitt megtudja az olvasó, hogy az erdélyi románok nem vesznek részt a hazafias gyászban, mert elmerülnek dákoromán ábrándjaikban. Negyedikén biztos értesülését közli a *BH*: Szerbiában szervezték a merényletet, és a szerb sajtó ennek megfelelő hangon ír róla.

A félhivatalos *Pester Lloyd* már július negyedikén fenyegető hangot ütött meg Szerbiával szemben, bár akkor még azt hangoztatta, hogy a Monarchia nem akar háborút.¹⁶ Nagy külföldi lapok (*Berliner Zeitung*, *Tägliche Rundschau*, továbbá francia újságok is) már július elején „fölvetik azt a kérdést, hogy mi lesz Ausztria–Magyarországgal és arra a meggyőződésre jutnak, hogy a sarajevói események közelebb hozzák azt az időt, amikor Ausztria–Magyarországot földarabolják.”¹⁷ A következő hetekben azonban mérséklődik a *BH* és a *Lloyd* hangja is, bizonyára azért, mert Tisza István és párthívei ekkor még azt hangsúlyozták a képviselőházban és másutt: senki nem kíván háborút, „legalábbis nem addig, a míg arra valóban komoly ok fönforogni nem fog”.¹⁸

Tisza még azután is, hogy július 14-én belenyugodott a szerb kérdés háborús megoldásába, reménykedett kissé, hogy erre talán mégsem kerül sor,¹⁹ és egy sajátos módot talált arra, hogy ezt a képviselőházzal és a közvéleménnyel is tudassa. Július 15-én Szmrecsányi György, a Néppárt képviselője parlamenti interpellációban „erős eszközök alkalmazását sürgette Szerbia ellen. Legyen vége a gyáva meghunyászkodásnak.” Tiszát nyilván ez a hangnem is bántotta, és válaszában felhívta Szmrecsányi figyelmét arra, hogy a vizsgálat

¹⁴ Bakonyi Samu: A történelem ítélete. *Magyarország*, 1914. július 26.

¹⁵ *Budapesti Napló*, 1914. július 1.

¹⁶ *Pester Lloyd*, 1914. július 4. Esti kiadás.

¹⁷ *Népszava*, 1914. július 6. Külföldi sajtószemle.

¹⁸ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 5.

¹⁹ *Vermes* 1994. 253–255. o.

a szarajevói gyilkosság ügyében még nem ért véget. A magyar kormány, mondta „a béke álláspontján áll... a háború nagyon súlyos ultima ráció, ezt meg kell fontolni; csak akkor szabad hozzányúlni, amikor az ország fontos érdekei másképp meg nem óvhatók”.²⁰

Július közepén és végén a sajtó, ha áttételesen is, a Monarchia és ezen belül hazánk vezető köreiben folyó vitákat tükrözte. A lapok jelentős része a markánsan Conrad vezérkari főnök által képviselt katonai álláspontot: támadni mielőbb és hosszú időre harcképtelenné tenni Szerbiát. Megjelent Tisza nézete is: a döntés előtt javítani a Monarchia diplomáciai helyzetén. Fontos volt figyelni a német sajtót, hiszen Németország állásfoglalása meghatározó volt a bécsi döntésre nézve. Nyugatbarátnak, vagyis békebarátnak nevezhető irányzat a függetlenségi *Magyarország* cikkeiben fedezhető fel, bár az erőter alakulásának megfelelően visszafogottan. Anélkül, hogy vitatnám, mennyire felelt meg Tisza nyilatkozata a dolgok állásának, két célt mindenestre elért vele: nagy feltűnést keltett a külföldi sajtóban, a háborúpárti magyar lapok pedig egy hétre visszafogták magukat, sőt például a *Budapesti Hírlap* – talán abban a hitben, hogy Tisza tud valamit, ha ilyen kijelentést tesz – másnapi vezércikkében már így reagált:

„...világos, hogy Oroszország nem fog háborút viselni azért, hogy egy fejedelmi személy meggyilkolásával elkövetett gáztett ne legyen méltóan, az összes bűnösökre kiterjedően megtorolható, Franciaország nem fogja mérszárszékre vinni erősen fogyó fiait szerb lázálmokért. A monarchia intéző körei és elsősorban ősz uralkodónk, csak a legvégső s ma alig elképzelhető esetben engednének helyet a háborús lehetőségnek.”²¹ Ezt az addigi hangjától erősen elütő feltevést a lap még másnapi számában is megismételte.

23-a után azonban a *Népszava*, a *Magyarország* és a *Világ* már ismét elszigetelve találja szemben magát az erősödő háborús hangulattal.

Krúdy Gyula, a *Magyarország* munkatársa, írta később a lap szerkesztőjéről, Lovászról: „Lovászy Mártonnak a jelentős szereplése ott kezdődött, hogy körülbelül a háború első esztendejétől tudta, hogy a háborút elveszítjük.” Körülötte „egy furcsa, addig sohasem látott társaság alakult ki, akik olyan titokban jártak-keltek mondanivalóikkal a még háborús kábulatban élő Budapesten, mint valamely új vallásnak a tagjai... akik ‚megbízható’ híreket kaptak a frontról, akik mindig jobban megmagyarázták állásainkat a térkép előtt, mint a hadvezetőség jónak látta közölni, akik francia meg angol hírlapokhoz jutottak, akik tudták, hogy mit gondol magában az antant”, Lovászyt „a háború hitetlenjei vették körül”.²²

Az ultimátum elküldése után a *Népszava* naponta tiltakozik a háború ellen, de Kassák már keserűen idézi a munkásság nevében közzétett tiltakozást:

„Jólesik, hogy a *Népszava* az én nevemben tiltakozik a háború ellen... a magyar proletárság nevében...”, de „honnan tudja az újságíró, hogy a magyar proletariátus így gondolkodik ezekben a pillanatokban?... Lehetséges az, hogy a proletariátus ilyen, és a proletárok, azok a munkásemberek, akiket én ismerek, azok egészen mások? Az egyesületben és az utcán naponta érintkezem munkásokkal, és alig akad köztük néhány, aki képes és hajlandó lenne komolyabb megmozdulásra a háború ellen. Beszélgetek, vitatkozom velük, és látom, hogy föl sem tudják fogni ennek a történelmi pillanatnak a jelentőségét. Hűség

²⁰ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 16.

²¹ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 16.

²² *Krúdy Gyula: Lovászy Márton legszebb évei*. In: Régi pesti históriák. Budapest, 1967. 411–412. o.

tagjai az egyesületnek, sztrájk törésbe nem lehetne őket belevinni, május elsején hajlandók ütközethez menni a rendőrök ellen, de arról, hogy mi a háború, komolyan senki sem világoztotta fel őket eddig. Érzik a pusztulás lehetőségeit, de valahol a belsejükben úgy vélik, nem közvetlenül az ő bőrükre és vérükre menő lesz ez a pusztulás.”²³

Július közepén a Német Birodalom egyértelmű állásfoglalása véget vetett a Monarchia kormányköreiből folyó vitáknak; 23-án elküldték Szerbiának a végzetes ultimátumot. A régebbi irodalom általában megegyezik abban, hogy az ultimátumot eleve elfogadhatatlannak fogalmazták meg. Annyi bizonyos, hogy Németország és a Monarchia ekkor már el volt szánva a Szerbia és szükség esetén támogatói (Oroszország, várhatóan Franciaország) elleni háborúra; de ami az utókor történésze számára tény, abban a közvélemény, de még az ultimátum elküldői sem lehettek teljesen biztosak. Senki sem állítja, hogy a sarajevói gyilkosság a Nagy Háború kirobbantását előkészítő tudatos provokáció lett volna.²⁴ Ahogy Berchtold és Tisza vitáját Vilmos császár döntötte el, a szerb kormány válaszát a cár ígérete az orosz hadsereg támogatására.²⁵ Az orosz (és vele egyetértésben a francia) kormány megfelelőnek találta az alkalmat a hadbalépésre, az angol kormány a helyzet és az indokok ismeretében teljesítette szövetségi köteletségét.

Ez az alig két hétig tartó bizonytalanság óvatosabbá tette a magyar sajtót és a közvéleményt is az előző napok éles állásfoglalásaihoz képest. A szerb válasz megérkezéssel, a mozgósítással a helyzet egyértelművé vált. A legtöbb újság lelkesedéssel üdvözölte a hadüzenetet, a háborút. Így például a *Friss Újság* július 24-i főcíme már ez: „A monarchia jegyzéke Szerbiához. Nem tűrünk huzavonát, halasztást!” 26-án: „Szerbia válasza nem kielégítő. – Budapest népe a háború mellett.” 27: „A mozgósítás nagy eseményei. Viharos tüntetés a háború mellett.” Július 30: „Megszólalt az ágyú Belgrád alatt. Lelkes tüntetés a fővárosban.” Hasonló címeket idézhetnék a *Pesti Hírlap*ból, a *Pesti Naplóból*, az *Újságból* stb.

Gondoskodott az illő lelkesedésről a kormány is, amely már július 27-én rendeletekkel korlátozta az egyesülési és gyülekezési jogot, bevezette a sajtó cenzúrázását.²⁶ Bár erre a lapok többségénél nem is volt szükség. A *Világ* után a *Magyarország* is alkalmazkodott a helyzethez. Az 1912-es kivételes törvényeket már a háború elején kiegészítették az 1914: L. törvénycikkkel, amely lehetővé tette az árak maximálását, a személyes szükségletet meghaladó készletek bejelentési kötelezettségének elrendelését és ennek alapján a rekvirálást.

A *Népszava* július 26-i vezércikke még a béke mellett foglal állást, majd a cenzurális állapotnak megfelelően egy ideig nem közöl vezércikket, csak a hivatalos harctéri híreket, s száraz mondatokban ad számot „a nagy-nagy világfelfordulásról”. Július 29-én azonban közli a pártvezetőség kiáltványát, amely felszólítja a bevonuló katonákat, mindenki

²³ Kassák 1957. II. k. 480. o.

²⁴ A feltételezéseket és gyanús körülményeket részletesen elemzi: *Dedijer* 1967.

²⁵ A bécsi német katonai attasé, Kageneck alezredes azt írta hivatalos naplójába augusztus negyedikén: az osztrák–magyar jegyzékről „általában az volt a vélemény, hogy elfogadhatatlan. Véleményem szerint, mivel a szerbek disznók, ezt is lenyelték volna, de azt hiszem, minden Oroszország akaratától függ. Giesl később elmesélte nekem... hogy Pasic kétségtelenül elfogadta volna, de miután 25-én délután egy távirat érkezett Oroszországból, a tisztí párt Alexander trónörökösrel en tette szembeállt ezzel, és így határozott el az elutasítás.” Nachlass Kageneck, a potsdami Hadilevéltárban.

²⁶ A jegyzékeket és a rendeleteket közli: *Szabó* 2009. 97., 157. skk. o.

teljesítse kötelességét. Az MSZDP vezetősége szerint a szocialista sajtónak most le kell mondani a hadviselés kritikájáról. „Le kell mondanunk nemcsak azért, mert a törvény rendeli, hanem részben azért is, mert ilyen válságos helyzetben mi sem akarhatjuk még a legigazságosabb kritikával sem megnehezíteni az intézők dolgát...”²⁷

Augusztus 3-án a *Népszava* megtalálja az alkalmazkodás ösvényét – Közép-Európa az orosz Ázsia, a cári önkényuralom ellen harcol: „...a történelem ítélőszéke előtt Oroszország fogja viselni a felelősséget a rettenetes világborzalmakért. A provokáló fél Oroszország volt, a német hadüzenet már csak kényszerű válasz a véres cár árulására. Most már nem Szerbiáról van szó: az európai kultúra vívja harcát az orosz barbársággal. A kancsuka uralmát meg kell törni, az orosz zsarnokságot meg kell semmisíteni...”²⁸

Augusztus végén már ott tartott a *Népszava*: „A mi háborúinknak, amely az orosz cárizmus és vazallusai ellen folyik, nagy történelmi eszméje és gondolata van. Ennek az eszmének történelmi ihlete harcol ebben a pillanatban a lengyelországi és galíciai harctereken. Ágyúk dörgése, gépfegyverek ropogása, mannlicherek tüzelése, lovastámadások és szuronyrohamok a vér és a vas nyelvén próbálják meg ezekben a napokban végrehajtani az egész európai demokrácia régi, évtizedes politikai végrendeletét: az orosz cárizmus megtörését és széttiprását.”²⁹ Hogy Angliának és Franciaországnak van-e köze az európai demokráciához, arra a cikk nem ad felvilágosítást. Ettől kezdve újévig a *Népszavára* a háború más lapokhoz képest mérsékelt támogatása jellemző. 1915 újévtől jelenik meg az óvatos kritika hangja. Hasonlóképpen a *Magyarországban* is 1914 karácsonyán jelenik meg Lovászy első, a háborús politikát bíráló, pacifista hangvételű vezércikke.

Mi okozta az MSZDP fordulatát? Volt benne megalkuvás, félelem a cenzúrától, a behívótól. Ennél lényegesebb azonban, hogy a hadüzenet után megváltozott a politika, addig lehetett óvni a háborútól, de ha már megindult, és az ellenség támadott, védekezni kellett. Hiszen a szociáldemokraták sem kívánták a Monarchia végét. Mint Kassák idézett sorából is láthatjuk, akkor még a szervezett munkások többsége sem követett volna egy háborúellenes politikát. Ezért a régebbi feldolgozások tételei a szociáldemokrácia „árulásáról” nem a valós helyzet megítélésén alapultak.

Nem egyszerű feladat arra a kérdésre válaszolni: milyen volt a közvélemény reagálása a hadüzenetre? Nem lehet komolyan venni az olyan állításokat, hogy „a magyar közönység pártkülönbség nélkül sorakozott kormánya mögé”, sőt a magyarországi románok is „rendületlenül kitartanak a Habsburg-ház és a magyar szent korona hűségében”.³⁰ Vajda-Vojevod Sándor idézett kijelentését későbbi tevékenysége tükrében aligha lehet őszintének tekinteni. Az ilyen beállításokból annyi igaz, hogy a magyarországi nemzetiségek a háború első hónapjaiban, persze a szerbek kivételével nem adták olyan nyíltan jelét ellenérzésüknek, mint a csehek.

Július 28-án a képviselőház ülésén Tisza bejelentette a háborút, amit az ellenzéki pártok képviselői egyhangúlag tudomásul vettek. A bevonuló képviselők már egyenruhában jelentek meg az ülésen. Feltűnést keltett a Függetlenségi Párt nevében a pacifis-

²⁷ *Népszava*, 1914. július 29. Közl.: *Mucsi et al.* 1969. 27–28. o.

²⁸ *Népszava*, 1914. augusztus 3. Közl.: *Mucsi et al.* 1969. 31–32. o.

²⁹ *Népszava*, 1914. augusztus 31. Közl.: *Mucsi et al.* 1969. 34. o.

³⁰ *Asztalos – Pethő* 1933. 506. o. – Lényegében ezt a szemléletet ismétli egy emberöltővel – és rendszer-váltással – később: MT 1964. II. 258–259. o. Ez a lapos általánosítás „népszerű” írásokban még napjainkban is felbukkan.

taként ismert Apponyi lelkesen helyeslő felszólalása. (Károlyi Mihály külföldön volt, a függetlenségi párt nyíltan németellenes csoportja – Justh Gyula, Holló Lajos, Lovászy – a háború első hónapjaiban passzivitásával tüntetett.) Gratz Gusztáv szerint Tisza korábban azt mondta egyszer Apponyinak: „Ne adja Isten, hogy olyan körülmények következzenek be ebben az országban, hogy nekünk kettőnknek meg kellene feledkeznünk azokról az ellentétekről, amelyek minket elválasztanak.”³¹ A Szerbiának küldött hadüzenettel ezek az körülmények bekövetkeztek, ha csak egy-két évre is. Tisza, Apponyi, Andrássy egységes állásfoglalása pedig együtt nagymértékben befolyásolta a közvéleményt.

Mint Kageneck bécsi német katonai attasé írta már idézett naplójában augusztus negyedikén: „Bécsben a hangulat ragyogó és az egész birodalomban is, különösen Magyarországon, ahol a Parlamentben az ellenzék elásta a harci bárdot és vele minden pártgyűlölködést. A nemzetiségek is beszüntették az ellenségeskedést, a hazai délszlávok derekasan bevonultak. A legveszélyeztetettebb országrészekben természetesen bevezették a kivételes állapotot, a fő krakélereket rögtön lecsukták, ezért zavargásokról seholsem hallani.”³² A főrendiház 28-iki ülésén Csernoch János hercegprímás mondott a háborúra lelkesítő beszédet. Több püspök hasonló szellemű pásztorlevelet intézett a hívekhez és papokhoz.

A képviselőház legközelebb csak november 25-én ült csak össze.

A magyar úri társadalom többsége mindenesetre helyeselte a hadüzenetet, nem mint-ha a közismerten magyarellenes Ferenc Ferdinánddal rokonszenveztek volna, de a szerb, illetve boszniai probléma évek óta foglalkoztatta a közvéleményt, Szerbiát ellenségnek tekintették, amellyel le kell számolni.

A jegyzéket, a hadüzenetet és a mozgósítást Budapesten és más városokban valóban lelkes hangulatú tüntetések ünnepelték, s ezek őszinték is voltak, még ha a hatóságok nem is bízták a sikert a spontaneitásra.

25-én este, a zuhogó esővel nem törődve „a magyar főváros utcáin végighömpölygött a lelkesedéstől mámorossá lett tömegek folyama, a mely nőten nőtt oly mértékben és arányban, a mint nagyobb és szélesebb rétegekben tudatossá lett, hogy Szerbia nem fogadta el a monarchia jegyzékét és hogy ezzel elkövetkezett a végzet: *a háború elkerülhetetlené vált*. A sokaság a Kossuth-nóta hangjai mellett éltette a királyt... jaj lett volna annak, a ki ma este egy hangot mert volna ejteni a háború vagy Tisza István ellen: meglincselték volna a nyílt utca során.”

Tüntettek a szerb konzulátus ellen és a német konzulátus mellett, éjfél körül a Honvédelmi Minisztérium előtt, ahol Hazai miniszter üdvözölte őket. „Éjfél után kettő az óra. Budapesten százezernyi ember van még talpon, előzőnli az utcákat, a nyilvános helyeket, éneklük a Himnuszt, a Szózatot...”³³

Másnap is mozgalmas a pesti utca, „Giesl báró belgrádi követ ma reggel keresztül utazott Budapesten, zajos éljenzésben részesült, mert a háborút hozta.”³⁴ Nagy tüntetések zajlottak a vidéki városokban, Kolozsvárt, Aradon, Gyulán, Eperjesen, Kassán, Losoncon és másutt.

³¹ Gratz 1934. II. k. 298. o.

³² Nachlass Kageneck, a potsdami Hadilevéltárban.

³³ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 26.

³⁴ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 27.

Kosztolányi Dezső a háború után így emlékezett az első napokra:

„Én láttam, amint a mozgósító plakátok előtt megállt néhány detektív... és minthogy senki sem lelkesedett, kezüket a szívükre szorítva, külön rapidfjért elénekelték a háború első, gyalázatos nótáját: »Megállj, megállj, kutya Szerbia...« Az utca, mely ős idők óta nem változott, velük énekelt. Ezt a képet soha sem tudom elfelejteni. Akkor se, mikor már boldog-boldogtalan, piros arccal szónokolt a kávéházi márványasztalokról. Két nap múlva aztán új ének harsogott az utcán. »Kossuth Lajos azt üzenté...« egy kis munkapárti változtatással: „Ferenc Jóska azt üzenté... « Győtrelem volt hallani ezt, szégyen és sötétség borította el lelkiünket, az ablaktáblákat becsuktuk, de azokon keresztül is átszűrődött a gúnydal, melyet a magyarság torán énekelték...”³⁵

Kosztolányi mellett tényleg volt néhány elvi pacifista, de nem annyira a politikusok, mint a kultúra művelői között – Ady Endre, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Ferenczi Sándor –, akik az első perctől fogva elutasították a háborút; ezek ma nagy nevek, de akkor ki hallgatott rájuk?

A cenzúrázott sajtó a háború első heteiben csak lelkesítő írásokat közölt. Még a *Világ* is Ignotus szép, harcias vezércikkeivel vette ki a részét a lelkesítésből. Riadót vertek a költők, sőt, olyan írók is, akiktől különben idegen volt a háborús lelkesedés, mint Móricz Zsigmond, Juhász Gyula vagy Krúdy Gyula, az első hetekben annak hatása alá kerültek. Krúdy orákuluma ugyan szerkesztője, az „antantbarát” Lovász Márton, de akkor még vele együtt úgy látja: ha már háború van, győzni kell:

„Hogyan merészelnék mi azt gondolni, hogy minket megverhetnek? Hát nincs nekünk somogyi bakánk, aki a tíz körmével fojtja meg a komitácst, – nyírségi huszárunk, aki Zabolch vezértől tanult lovagolni... kassai hadtestünk, amelynek gyalogsága Rákóczi és Guyon félelmetes tótjaiból való, és vajon az alföldi falvak félelmetes vasárnapi verekedői, a hajdú-községek Bocskay-ivadékai... nincsenek-e ott a végeken...?”³⁶

A polgári közvélemény, amelyet azzal áltattak, hogy néhány hónapos büntető expedícióról lesz szó, mindenesetre helyeselte a hadüzenetet, azt, hogy Szerbiával egyszer s mindenkorra le kell számolni. Világháborúra még kevesen gondoltak, vagy ha gondoltak is, nem fogták fel annak várható kiterjedését és időtartamát. A sajtó lelkesen reklámozta Vilmos német császár szállóigévé vált szavait: „Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim otthon lesznek,” s ezt az újságot olvasók nagy része néhány hónapig el is hitte.

A hivatásos tisztek régen tisztában voltak azzal, hogy a háború előbb-utóbb bekövetkezik, ezért a békeévek unalmas hadgyakorlatai után türelmetlenül vágytak látni és megmutatni, mire képesek. A kezdeti jó hangulat pedig megnyugtatta őket.

A bevonuló tartalékos tiszteknek és tiszthelyetteseknek a rövidnek remélt háború ki-kapcsolódást jelentett, s meg is voltak győződve arról, hogy hazafias kötelességüket teljesítik, e mellett többségüknek társadalmi presztízsnövekedést, előléptetést is hozott a hadbavonulás. Akik sikerrel tették le az önkéntes-vizsgát, de foglalkozásuk, csekély keresetük miatt csak kadétek lehettek, hamarosan tiszt rankot s akár századparancsnoki beosztást kaptak, kitüntetésben reménykedhettek. A felmentett polgár, a „kávéházi Konrád” törzskávéházában szürcsölhette hadikávóját, s élvezve a háborús konjunktúrát, őszintén lelkesedhetett azokért, akik fegyvert fogtak.

³⁵ *Kosztolányi Dezső*: Visszajáró dalok. *Pesti Napló*, 1918. november 10.

³⁶ *Magyarország*, 1914. október 4.

Huszonhetedikén is folytatódtak a tüntetések. 28-án este „óriási méretű tüntetések színhelye volt az egész főváros.” A Nádor laktanyából kivonult a katonazenekar és csatlakozott a tömeghez. A Nemzeti Kaszinó előtt Apponyi és Andrássy beszélt a tömeghez.³⁷

29-én este is nagy tüntetés volt, de a katonazenekarok ezen már nem vettek részt. Nagy lelkesedést keltett az álhír, hogy csapataink már elfoglalták volna Belgrádot. Győrött, Rimaszombaton és más vidéki városokban a tüntetéseken szerb zászlókat égettek.

Harmincadikán és másnap a nagy lapok még reménykedtek, hogy Oroszország semleges marad, ez természetesen fokozta az optimizmust, a reményt a rövid háborúban. A *Budapesti Hírlap* egy ellesett utcai beszélgetést idéz: „Miként ijesztett rá Vilmos császár a cárra. A cár a többi között így kérte a császárt: – Kérlek, csak nem hagyhatom megsemmisülni Szerbiát. – Akkor vedd tudomásul – vágott vissza haraggal a császár –, hogy minden muszkát pozdorjává török. – Hát ezért retirált meg a minden szlávok atyuskája.”³⁸

Harmincadikán és harmincegyedikén még folytatódtak a nagy tüntetések, azután már a bevonulás foglalta le az embereket, az átállás a háborús állapotokra. Augusztus másodikán Budapestre érkezett az új trónörökös feleségével, hogy az uralkodó képviselőiben harcba, összetartásra buzdítson.

A behívottakkal legalábbis az első hónapokban nem volt baj. Míg békeidőben a sor alá kerültek elég nagy része nem jelent meg, az Amerikába vagy más külföldre vándoroltak nagy része is a katonaság elől menekült, ez 1914 nyarára–őszére nem jellemző, persze nem is lett volna könnyű. A zászló alá hívottaknál általánosan érvényesült az a jelenség, hogy a tömeglélek, jelen esetben a katonai közösség hatása alá kerültek, amely elnyomta az egyéniséget és vele a félelmet is a háború első évében. Dalolva mentek el: a katonadal erősíti a közösség részévé válást, háttérbe szorítja a félelmet. A dalok az első hónapokban vidámak, harciasak:

„Boszniának hegyei, Boszniának hegyei
A magyar királyé.
Mégis az a kutya szerb, mégis az a kutya szerb
El akarja venni.
Megájj, megájj kutya Szerbia / Nem lesz tiéd soha Bosznia.
Mert a magyar nem enged,
Míg egy csepp vére meleg,
Akármennyit szenved.”³⁹

„Sej-haj kutya világ, nem is nő ott fű-fa, virág
ahova mi letesszük a bakancsot.
Ember olyat még nem látott, úgy verjük a muszkát, rácot,
mintha babám adta volna parancsba.”

„Ez volt tehát a háború? – kérdi az író, aki tizenévesként érkezett vissza a nyaralásból augusztus elején. – Igen: Pesten egyelőre ez volt: egyetlen, szakadatlan ünneplés. Nem volt óra, amelyben ne vo óval, dicsőséges éljenezés közepette. Nem volt ucca, amelyen cso-

³⁷ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 29.

³⁸ *Budapesti Hírlap*, 1914. július 30.

³⁹ A szövegváltozatot közli: Szabó 2009.

portba ne gyűltek volna az emberek a zászlók alatt, óránként, ünnepelve a harcba vonuló seregeket, éltetve a hazát s a királyt. Nem volt ember a városban, aki ne lelkesedett volna a háborúért, ne hitt volna a háború szükséges és igazságos voltában, ne bízott volna a győzelemben... mindenki a boldog ünnep hangulatában volt; csak a feleségek sírtak, akiknek a férjük vonult be, és az anyák sírtak, akik fiaikat kísérték a menetszázaddal a pályaudvarra, és a menyasszonyok sírtak, akik vőlegényüktől búcsúztak el, és a gyerekek sírtak, akiknek apja indult a harcterre. De ezek a síró hangok elvesztek az első napok ünneplő mámorának tombolásában.

Az ünneplés mögött nyomban ott volt a megfeszült várakozás. A város visszafojtott lélegzettel leste a híreket. Győzelem híre jött: és nyomban kivirultak a zászlók a város fölött. Ha álhírnek bizonyult: éppen úgy tört le minden lélek, mintha vereség híre, talán álhíre terjedt el...

Egyelőre ennyiből állt a háború Budapesten – 1914 augusztusa: az emberek még nem is tudták, nem is sejtették: mi is igazában a háború. Nem vették észre, hogy a nap hírtelen elbújt a felhők mögött s a nagy ünnepi táncot árnyékban járják. De mindenki érezte titokban s legbelül, hogy vége van hosszú évtizedek idilljének: mától kezdve más lesz a világ, mint amilyen idáig volt.⁴⁰

A bevonulás lelkes hangulata hatott a különböző nemzetiségekhez tartozókra is, talán a szerbek, kisebb mértékben a csehek kivételével; a háború első hónapjaiban alig tudunk nagyszámú dezertálásról vagy nyílt lázadásról. (Más kérdés, hogy a fenti és az ukrán nemzetiségű katonák egy része alkalomadtán szívesen esett fogságba, és ott később csatlakozott az antantbarát légiókhoz.) Kivételesnek tekinthetjük a bevonuló délszláv katonák súlyosan megtorolt lázadását Ragusában, 1914. augusztus 12-én vagy egy román és olasz katonákból álló trénozlop zendülését szeptember 7-én a mezőlaborci vasútállomáson.⁴¹ Gyakoribb volt a bevonulás elmulasztása főleg délszláv vidékeken, a csendőrségnek, karhatalmi alakulatoknak már szeptember elején fontos feladatává tették a szökevények összeszedését, a hegyekben, erdőkben bujkáló „dezertőr bandák kifüstölését”.⁴² A szlovák katonákkal a hadvezetés is elégedett volt.⁴³ A román lakosságot gyanakvással figyelték, de amíg Románia semleges maradt, ők sem fejtettek ki magyarellenes aktivitást.

Karinthy Frigyes sajátos aspektusból magyarázta a katonai összetartozás érzését: „Egy feltűnő hasonlóságra utalok, arra, amit a katonaelet és a gyermekkor között érzek. A kiképzés alatt álló katona másodszer válik életében gyermekké – járni tanítják őt s fegyverekkel játszani. Minden önállóságát elveszti, életéért ismét egyszer mások felelősek, s ő vakon átadja magát feljebbvalói akaratának, mint a gyermek. S jól értsük meg: olyan emberrel történik ez, ki a polgári társadalomban egyszer keresztülment már valamely nevelésen s azt hitte, felnőtt már, ám most mégis érzi, hogy ez jól van s nem lehet másképpen.”⁴⁴ A hazafiság érzése mellett ez a pszichózis is magyarázza, hogy a háború első hónapjaiban a hadvezetés hibái ellenére sem lehetett panasz a katonák harc készségére.

⁴⁰ *Körmendi* 1934. 289–291. o.

⁴¹ *Farkas* 1969. 35. o.

⁴² *Farkas* 1969. 39. o. (Az idézett szavak az AOK utasításából.)

⁴³ Az újabb szlovák kutatások eredményét foglalja össze: *Holec* 2012. Szerinte a kezdeti lojalitás nem annyira Budapest, mint Bécs felé állt fenn.

⁴⁴ *Az Újság*, 1914. szeptember 15. Újabbán közli: *Szabó* 2009. 326. o. A háborús pszichózisról lásd még Krúdy Gyula beszélgetését Ferenci Sándorral, *Magyarország*, 1914. augusztus 2.

A parancsnokok igyekeztek csínján bánni a fegyverviselést megtagadó nazarénusokkal, anarchista munkásokkal is – beosztották őket fegyver nélküli szolgálatra, hiszen a katonák nagy része úgyis ilyen feladatokat teljesített.

„egy nazarénus fiút nagyon megvertem, mert nem akarta megfogni a [puskát] – emlékezik vissza a költő Erdélyi József, akkor kiképző altiszt. – Ha a vállára akasztottam, akkor sem nyúlt hozzá, hagyta, hogy leessen. Nem vette fel. Csak olajat öntött a tűzre, vérző szájjal hajtogatva, hogy áldja meg az Isten a két kezével, adjon nekem jobb belátást, világosítsa meg az elmémet. S hogy ő szeret engemet s imádkozik értem: térjek meg Jézushoz, aki megtiltotta Péternek, hogy fegyvert fogjon. A harctéren találkoztam vele később. Sebesültvivő volt.”⁴⁵

Romsics Ignác értékelése szerint: „A sovinizmusba hajló hazafias lelkesedés, a gyors győzelembe vetett optimista hit, a király és a kormány iránti feltétlen bizalom és az önfeledés készsége azonban korántsem jellemezte az egész magyarországi társadalmat. Nemcsak a szerb és néhány más nemzetiségi csoport július végi magatartása volt tartózkodó és ambivalens, sőt egyes esetekben méltatlankodó és kritikus, hanem az összlakosság több mint háromnegyedét kitevő parasztság és munkásság is... a paraszti lakosság kezdetől fogva érzékelhető rezignáltságának egyik oka a földhöz és a gazdaságához való szoros kötődés, a másik a külvilággal... szemben táplált hagyományos bizalmatlanság volt.”⁴⁶

Háborút aratás után illik kezdeni: a birtokos parasztságot elkeserítették éves munkája termésének betakarítási nehézségei, viszont a behívási rendelkezések e termelés biztosítása érdekében sok gazdagfiút mentesítettek egyelőre.

Miután Jászi újra megszólalt, megpróbálta objektíven elemezni: kik azok, akik itthon szubjektív okokból örülnek a háborúnak?

Ilyenek elsősorban a túlnépesedés áldozatai, az „öntudatlan malthusianisták”. „A magyar Alföld nem egy része valósággal ujjongott a háború kitörésekor. Ez a hangulat sokkal szélesebb körű és mélyrehatóbb volt, semhogy a 'bicskázási kedvből' levezethető volna, mint némely felszínebb megfigyelők hiszik... tipikusnak kell tartanom egy rendkívül intelligens dunántúli fiatal parasztleánynek következő motivációját: – Bizony a mi vidékünkön is nagy öröm volt a mozgósításkor. A fiatalság a falvakban abbahagyta a munkát és a korcsmába ment mulatni. Mert a régi állapotokat már nem lehetett elviselni... Túl sok a szegény ember, tehát az uradalom olyan feltételeket szab, amilyeneket akar. Nem volt olyan súlyos, joggatlan, vagy megalázó feltétel, hogy egy másik szegény ember ne jelentkezett volna azzal, hogy ő még olcsóbban elvégzi... rosszabb állapot a mainál nem következhetik. Túl sok a szegény ember, hát ki kell pusztítani. Az uradalom megeszi a szegény embert, mi meg megesszük egymást. A háború után kevesebben leszünk, hát több lesz a munka és magasabb a bér. Azután a háborúban sincs megfeszítőbb munka, mint aratáskor s hozzá gondoskodnak az emberről.”⁴⁷

Ezután Jászi felsorolja a más szempontú csoportokat: a nemileg, a rossz házasságból felszabadultak, a „trampok”, akik kiszabadulnak a hétköznapi taposómalmából, a hadiszállítók és uzsorások, az ambiciózus tisztek és a fontoskodó kis úbermenschek, „a nyáj fanatikusai”, a kulturális kötöttségektől szabadultak, a nihilisták, a nacionalisták,

⁴⁵ Erdélyi József: Önéletrajzi írások. Budapest, 2001. 1. A harmadik fiú. 181.

⁴⁶ Magyarország az első világháborúban, 120–121. o.

⁴⁷ Jászi Oszkár: Kik örülnek a háborúnak? *Huszadik Század*, 1915/4. sz. 262–269. o. Újabb közli: *Szabó* 2009. 348–353. o.

„akiknek a nemzeti állam lényege a gyűlölet... más államokkal szemben”, a „vére vágyók” a fő típusok.

Jászi típusaira sok részletes megfigyelést lehetne felsorolni. Krúdy a háború első napjaiban jegyezte fel: „...az ősemberi tulajdonságok mily pontosan és csalhatatlan bizottsággal jelentkeztek Budapesten, midőn a háború kitört és egyszerre mindenki szerelmes lett a városban... a háború és a szerelem a legérdekesebb testvérek... mily nagyszerű búcsúzások lehettek Pesten ezen a héten... hány vőlegény jutott előbb menyasszonyához és hány tartalékos udvarló nyert meghallgatást az eddig hiába ostromlott hölgynél!... a bevagonírozott tartalékos, amint elhagyott kedvesei miatt érzett fájdalom csillapodik, titkon már úgy színezi a jövőt, hogy a messzi idegen országokban új, ismeretlen nőket talál.”⁴⁸

Nemzetiségi vidékeken visszatetszést okozott, hogy a katonai és helyi hatóságok sokfelé ellenséggé kezelték a szerb és ruszin lakosságot. A legcsekélyebb gyanú is elég volt nemzetiségi politikusok, görög keleti papok elhurcolására, internálására, a hadművelési területeken a „kémgyanús” szerb és ukrán férfiakat gyakran jogi eljárás, nemegyszer formális ítélet nélkül végezték ki. A magyar kormány, maga Tisza többször volt kénytelen fellépni az ilyen túlkapások ellen. Tisza hivatkozhatott arra, hogy a magyar kivételes törvények, az osztrákoktól eltérően, a civil hatóság jogkörét bővítették ki, a katonai hatalmat csak kifejezetten a hadművelési területen ismerte el. Augusztus 29-én Ferenc Józseftől kért védelmet a katonai hatóságok túlkapásai ellen, a császár ezután utasította hadserege főparancsnokát, Frigyes főherceget a lojális lakosság zaklatásának megtiltására.⁴⁹ Az eredmény mérsékeltnek mondható.

Hasonló okokból keletkezett feszültség a hadvezetés és a bécsi kormány között. Galíciából mintegy 500 görög katolikus papot internáltak a Graz melletti Thalerhofban, ahol embertelen körülmények között éltek.⁵⁰ Csehországban is százával tartóztatták le a gyanús civileket, sőt, később, novemberben, a katonai vezetés egész Csehországra ki akarta terjeszteni a hadiállapotot, de ezt a Stürgkh kormány és Ferenc József is elutasították.⁵¹ Conrad hívei szerették volna Stürgkhöt megbuktatni és militarizálni a civil államigazgatást. Tervük nem sikerült, de idővel Stürgkh és Tisza is két tűz közé került; az AOK és a militarizmus ellenzői is elégedetlenek voltak velük.

Az otthon maradtak életére a háború nélkülvései az első hetekben még nem nehezkedtek olyan súllyal, mint később. A városi lakosság, főleg a munkásság bajait ellensúlyozta a munkanélküliség megszűnése. Weiss Manfréd csepeli hadiüzemében például a munkáslétszám a hadüzenet után hetek alatt 3 ezerről 14 ezerre emelkedett.⁵² Ha nem is ekkora, de jelentős létszámnövekedést jelentettek főleg a hadiiparban, míg az építőiparban és néhány más iparágban pangás volt kimutatható. A magánalkalmazottak körében is csökkent a munkanélküliség, fokozódott a női munkaerő alkalmazása az irodákban és az iparban. A javuló fizetések reálértékét még nem csökkentette az infláció. Az alapvető élelmiszerek ára 1914. október végére még csak 15%-kal emelkedett.⁵³ Az eltérő gazdasági

⁴⁸ *Magyarország*, 1914. augusztus 2.

⁴⁹ Bővebben *Vermes* 1994. 266.

⁵⁰ Österreichisches Staatsarchiv Krieg 1. c. K. 816.; *Bauer* 1965. 24–25. o.

⁵¹ *Rauchensteiner* 1993. 179–180., 205–206. o.

⁵² *Mucsi et al.* 1969. 108. o. –Részletes kimutatást közöl a fővárosi munkaerő-piac alakulásáról 1914 második felében: *H. Kohut* 1971. 324. o.

⁵³ Az MSZDP és a szakszervezetek a kormányhoz a munkások helyzetének romlásáról intézett 1914. november 7-i beadványából. Közli: *Mucsi et al.* 1969. 56. o.

struktúra következtében Magyarországon jobb volt a közéleti helyzet, mint a Monarchia másik felén, különösen a városokban.

Másrészt egyre több gyárat nyilvánították hadiüzemnek, ahol tilos volt a sztrájk vagy a protest más módja, az erélyesebben fellépő bizalmi könnyen kaphatott katonai behívót; igaz, hogy az ipar militarizálása a tőkések kapzsiságát, visszaéléseit is korlátozta. A haditermelés zavartalanságát így 1915 végéig sikerült fenntartani, ehhez segítséget nyújtottak a szakszervezetek is. Felállították az Országos Hadisegély Bizottságot, amely szerény (napi 78 fillér, 8 éven aluli gyermekeknek ennek a fele), segélyt biztosított a katonák rászoruló családjának; bár Ausztriában a hadisegély és egyéb segélyek mértéke jóval magasabb volt, mint nálunk.

Így a gazdaság az első hónapok szállítási nehézségei és egyéb zavarai, szokatlan jelenségei után 1914 ősz végére feltalálta magát és alkalmazkodott a háborús viszonyokhoz. A hátszín, ahogy a hadsereg is, kitartott ötven hónapon át, a végkimerülésig.

BIBLIOGRÁFIA

- Asztalos – Pethő* 1933. *Asztalos Miklós – Pethő Sándor: A magyar nemzet története ősidóktól napjainkig.* Budapest, 1933.
- Bauer* 1965. *Bauer, Otto: Die Österreichische Revolution.* Wien, 1965.²
- Dedijer* 1967. *Dedijer, Vladimir: The Road to Sarajevo.* London, 1967.
- Farkas* 1969. *Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában.* Budapest, 1969.
- Gratz* 1934. *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora.* Budapest, 1934.
- Holec* 2012. *Holec, Roman: 1918 g.: szlovák mezdu lojalnosztju Gabszburgam, Vengerszkomy korolevsztvu i novoj reszpublike. In: Narodü Gabszburgszkoj monarhii v 1914–1920 gg. : ot nacionalnüh dvizsenyij k szozdanyiju nacionalnüh goszudarsztv. I. k. Szerk. M. Volosz és G. D. Skungyin.* Moszkva, 2012.
- Kassák* 1957. *Kassák Lajos: Egy ember élete.* Budapest, 1957.
- H. Kohut* 1971. *Források Budapest történetéhez. II. k. Szerk. H. Kohut Mária.* Budapest, 1971.
- Körmendi* 1934. *Körmendi Ferenc: A boldog emberöltő.* Budapest, 1934.
- MT II. *Magyarország története. Főszerk. Molnár Erik.* II. k. Budapest, 1964.
- Mucsi et al.* 1969. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Szerk. Mucsi Ferenc, Kende János, Erényi Tibor, S. Vincze Edit.* 4/B k. Budapest, 1969.
- Pitreich* 1911. *Pitreich, Heinrich: Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns, verbunden mit der Betrachtung dermaligen internationalen Situation,* Wien, 1911.
- Rauchensteiner* 1993. *Rauchensteiner, Manfred: Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg.* Graz, 1993.
- Szabó* 2009. *Az első világháború. Szerk. Szabó Dániel.* Budapest, 2009.
- Vermes* 1994. *Vermes Gábor: Tisza István.* Budapest, 1994.